

“ Təsərrüfat cəmiyyətlərinin iştirakçı payına/səhminə münasibətdə vərəsəlikdə yaranan aktual problemlər və həll imkanları

QASIM ŞALİYEV

Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü, vəkil

Bu məqalədə Azərbaycan Respublikası mülki qanunvericiliyində təsərrüfat cəmiyyətlərinin iştirakçısı/səhmdarı olan fiziki şəxsin ölümündən sonra, miras qo yana məxsus pay/səhmlərin (miras əmlakının aktiv hissəsi kimi) onun vərəsələrinə keçməsi prosesində yaranan problemlər və çıxış yolları təhlil ediləcəkdir.

Hazırda cəmiyyət iştirakçısının/səhmdarının mülkiyyətindəki pay/səhmin ölümündən sonra vərəsələrə keçməsi, spesifik xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq vərəsəlik hüququnun ümumi normaları çərçivəsində müvafiq rəsmiləşdirmə/sənədləşmə əsasında həyata keçirilməkdədir. Lakin realıqda miras əmlakındakı həmin pay/səhmə ümumi normalar əsasında vərəsəliyin tanınması müəyyən çətinliklər, problemlər yaratmaqdadır. Qeyd olunan çətinlikləri təhlil etməmişdən əvvəl, ilk öncə məsələnin hüquqi əsaslarını tənzimləyən Mülki Məcəllənin müvafiq normalarına nəzər salınmasında fayda var. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsində hazırki məsələnin tənzimlənməsi aşağıdakı maddələr əsasında həyata keçirilir: (qeyd: hazırki təhlil

Azərbaycanda üstünlük təşkil

edən iki növ təsərrüfat cəmiyyəti - Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət və Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin fəaliyyəti üzrə aparılmışdır.)

“135.2. Əmlak istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərinin toplusudur.

135.4. ..Başqa şəxslərə verilə bilən və ya sahibinə maddi fayda və ya başqa şəxslərdən nəyi isə tələb etmək hüququ vermək üçün nəzərdə tutulan tələblər və hüquqlar qeyri-maddi əmlak nemətləridir.

Qeyri-maddi əmlak nemətləri (tələblər və hüquqlar) ilə bağlı münasibətlər onların hər birinə aid olan xüsusi qanunvericiliyin müddəalarına müvafiq olaraq tənzimlənir.

93.6. (1-ci cümlə.) Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin nizamnamə kapitalındakı paylar cəmiyyətin iştirakçısı olan fiziki şəxslərin vərəsələrinə və hüquqi şəxslərin hüquq varislərinə bu şərtlə keçir ki, cəmiyyətin nizamnaməsində payların onlara yalnız cəmiyyətin qalan iştirakçılarının razılığı ilə keçməsi nəzərdə tutulmasın.

101.3. Əgər cəmiyyətin nizamnaməsində ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, qapalı səhmdar cəmiyyətinin səhmləri səhmdar olan fiziki şəxslərin vərəsələrinə və ya hüquqi şəxsin hüquq varislərinə keçir.

1151.1. Mirasa (miras əmlaka) miras qoyanın öldüyü məqamədək malik olduğu əmlak hüquqlarının (miras aktivi) və vəzifələrin (miras passivi) toplusu daxildir.

1157. Əgər bir neçə vərəsə varsa, miras vərəsələr arasında bölüşdürülənədək vahid əmlak şəklində bütün vərəsələrə mənsubdur.

1157-1.1. Miras şərikləri mirasın bölüşdürülməsinə qədər onu birgə idarə edirlər. İdarəçiliklə bağlı qərarlar vərəsələr tərəfindən onların miras paylarına mütənasib surətdə sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

1246. Vərəsə vərəsəliyə çağırıldığını bildiyi və ya bilməli olduğu gündən üç ay ərzində mirası qəbul edə bilər. Miras açıldığı gündən altı ay keçdikdə mirasın qəbuluna yol verilmir.

1317.1. Mirasın qəbul edilməsinə qədər mirasın açıldığı yerdəki notariat orqanı, zərurət olarsa, mirasın qorunması üçün tədbirlər görür. Həmin qayda vərəsənin məlum olmadığı və ya onun mirası qəbul edib-etməməsinin bilinmədiyi hala da şamil edilir.

Mülki Məcəllənin yuxarıdakı maddələrinin ilkin təhlili zamanı məsələnin açıq sual buraxılmadan tam tənzimləndiyi qənaəti yaranmış olsa da, realıqdakı vəziyyətdə fərqli çətinliklərin olduğunu müşahidə edirik.

3. Reallıqdakı problemlər

Aşağıdakı təhlillərdə aydın görünəcəyi kimi, hazırkı qüvvədə olan hüquqi tənzimləmə real həyatda qeyri-stabil vəziyyətlə nəticələnərkən, aylar çəkən proses və qeyri-dəqiq prosedura səbəb olmaqdadır. Praktikada qarşılaşılan konkret işlər üzrə müşahidələri paylaşaraq yaranmış çətinliyə diqqət çəkmək istəyirəm. Musal üçün, M şirkətində şərti olaraq paylar aşağıdakı nisbətdə bölünmüşdür: 51 % A və 49 % B-ə məxsusdur. Payın ən çox faiz nisbətində məxsus olan A həm də şirkətin direktorudur. Günlərin birində A vəfat edir və A-nın vərəsələri V1 və V2 vərəsəlik işinin açılması üçün dərhal notarius müraciət edirlər. Qanuna əsasən, vərəsəlik şəhadətnaməsinin alınması üçün minimum 6 ay vaxt tələb olunduğunu öyrənmiş olurlar. Bunun milyonlarca manat dövryyəsi olan bir təsərrüfat cəmiyyəti üçün kifayət qədər böyük müddət olduğu şübhəsizdir. Belə olan halda, rəqabətli bazar şəraitində əsas təsisçinin vəfatı ilə (bir mənada, əsas təsisçisinin taleyini yaşayaraq) hüquqi şəxsin özünün də “büdrəməsi” ehtimalı yaranmış olur. Ümumi yığıncaqda miras şərikləri arasında istənilən anlaşmazlıq isə nəticəyə gedən yolun kilidlənməsi deməkdir, çünki qanun maddəsinə görə miras vərəsələr arasında bölüşdürülənədək vahid əmlak şəklində bütün vərəsələrə mənsub sayılan pay/səhm paketi həm də (hələki) heç bir vərəsəyə də aid deyil. Əlavə olaraq nəzərə alınmalıdır ki, şirkətin tələyüklü məsələlərində işin məğzinə uyğun qərar verilməsini bu yeni vərəsələr (miras şəriki) kollektivindən gözləmək isə, sadəcə olaraq reallığa uyğun deyil. Çünki insan psixikasının adi halıdır ki, (eyni zamanda hər kəsə mənsub olan, həmçinin də heç kəsə mənsub olmayan bir “dəyər” barəsində) verəcəkləri qərarın gələcəkdə on(lar)a müsbət/mənfi dönüşünü ön görməsi mümkün olmayan vərəsə(lər)dən məntiqli qərar gözləmək sadələşmə olardı. Hətta onların (miras şərikləri kimi) imza atdığı Ümumi Yığıncaq qərarlarının üçüncü şəxslər tərəfindən “ciddi” qəbul edilməsi belə şübhəli görünür. Misal olaraq təsəvvür edə bilərik ki, kredit üçün müraciət etdikəri banklar tərəfindən Ümumi Yığıncaqın bu məzmununda qərarı gələcəkdə etibarsızlıq iddialarının olma ehtimalına görə riskli görülüb qəbul edilməyəcək. (İstisna olar deyə, məhkəmə müstəvisində illərcə davam edən vərəsəlik mübahisələrini hələ mövzuya qatmırıq.) Göründüyü kimi bir vəfatın iş dünyasında yarada biləcəyi bu problemin həlli üzrə qanunvericilikdə tənzimləmə isə aydın deyil. Bir qayda olaraq, vərəsələr vərəsəlik şəhadətnaməsinin tez tarixdə alınmasına nail olmağa çalışmaq məsələni həll etməyə üstünlük verirlər. Belə ki, notariat hərəkətlərinin aparılması qaydaları haqqında Təlimatın 96-cı maddəsinə əsasən, əgər notariusda şəhadətnamə tələb edən şəxslərdən savayı, başqa vərəsələrin olmadığı barədə məlumat varsa, vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnamə altı aydan tez də verilə bilər. Başqa vərəsələrin mövcud olub-olmamasının müəyyən edilməsi əlavə vaxt və resurs tələb etdiyindən, bu qayda belə məsələni tam dəqiq şəkildə tənzimləməyə imkan verməməkdədir.

Daha bir problem budur ki, yuxarıdakı nümunədən hərəkət edərsək, digər təsisçinin bu dövr ərzində (yəni payın hansısa vərəsənin adına rəsmiləşdirilməsinə qədərki müddət ərzində) öz 49 % payını satmaq istədiyi halda ümumi paylı mülkiyyət üzrə prinsip olan, paylı mülkiyyətçilərin satınalmada üstünlük hüququndan vərəsələr praktikada istifadə edə bilmirlər. Çünki paylı mülkiyyətçi olan şəxs vəfat etmişdir, onun vərəsələrinin isə pay üzrə hüquqları hələki dövlət qeydiyyatına alınmadığından paylı mülkiyyətçi sayılmırlar, habelə aşağıdakı qanun maddəsi səhv təfsir edilməklə bu “keçid” dövründə satınalmada üstünlük hüququnun vərəsələrə tanınmadığının şahidi oluruq. Buna əsas kimi götürülən, Mülki Məcəllənin 660.8-ci maddəsi bu şəkildə tənzimlənir: “Ayrı şərt qoyulmayıbsa, satın almaqda üstünlük hüququ ixtiyarlı şəxsin vərəsələrinə verilmir və keçmir. Hüquq konkret müddətlə məhdudlaşdırıldıqda, o, şübhə halında vərəsəlik üzrə verilir.”

Əslində bu norma müqavilədən irəli gələn hüquqlara münasibətdə tənzimlənməsində baxmayaraq, səhvən qanundan irəli gələn hüquqlara da tətbiq edilərək anlaşılmaz vəziyyət yaratmaqdadır. Nəticədə, böyük ortağın vəfat etməsi anından vərəsəlik şəhadətnaməsi əsasında iştirakçı payına/səhmə hər hansı vərəsənin vərəsəlik hüququ dövlət qeydiyyatına alındığı ana qədər digər payçı/səhmdar öz paylarını/səhmlərini satmaq istəsələr, cəmiyyətin iştirakçı paylarında/səhmlərində planlı olmayan oynamalar belə müşahidə ediləcəkdir. Əvvəlki ssenari üzərindən təhlilə davam edək: M şirkətində B öz payını N şəxsinə satır, hansıki digər təsisçi A-nın 51 % pay/səhmi üzrə vərəsəlik müəyyən olunmadığından və üstünlük hüququna da “malik” olmadıqlarından A-nın vərəsələri olan V1 və V2 bu zaman kənarında qalmaqdadırlar. Nəticədə heç istəmədikləri N ilə bundan sonrakı dövrdə ümumi paylı mülkiyyət zəminində işlərini aparmalı və ya hətta cəmiyyətdən ayrılma yolunu seçməlidirlər. İkinci yolda isə, vərəsələrin artıq təsərrüfat cəmiyyətinin bazardakı biznes payı və imkanlarından meydana gələn faydalardan istifadə edə bilmələri mümkün olmayacaqdır. Hesab edirik ki, bu minvala Mülki Məcəllənin əsas prinsiplərinin- mülki hüquq subyektlərinin bərabərliyi və iradə sərbəstliyinin pozuntusuna yol verilməkdədir. Ayrıca, mülki hüquq sistemində xüsusi yeri olan ailə-təminat prinsipinin real həyatda qarşılığını ailə başçısının öz övladlarına daha yaxşı həyat şəraitini təmin imkanlarının təşkili kimi ifadə edə bilərik. Yuxarıdakı halda isə, ailə başçısının vəfatı illərdir xüsusi əziyyətlə ərsəyə gətirilmiş şirkətdə övladların tamamilə fərqli atmosferlə üzləşməsinə səbəb olacaqdır. Bunun isə, ortalama insan məntiqinə də, minimal əxlaqi prinsiplərlə də uzlaşmadığı qənaətini daşıyıraq. Halbuki burada diqqətə alınmalı məqam ondan ibarətdir ki, Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin V hissəsində təsbit olunmuş vərəsəlik hüququna verilmiş təminat vərəsəlik hüququnun əsasını təşkil edən sosial ədalətlik prinsipinin qorunmasına və gələcəkdə hər hansı vərəsənin qanuni əsaslarla qəbul edilmiş miras əmlakı üzərində mülkiyyət hüququndan formal tələblərə görə məhrum edilməməsinə yönəlməlidir. Ona görə də, bu məsələ həll edilərkən sosial ədalətlik və mütənəsiblik prinsipi rəhbər tutularaq tərəflərin hüquqları arasında ədalətli balans qurulmalı, hər hansı fərdin üzərinə əlavə yük qoyulmamalı, eləcə də tərəflərdən hər hansı birinin mülkiyyət hüququ əsassız məhdudlaşdırılmamalıdır. Lakin Mülki Məcəllənin vərəsəliklə bağlı normalarını təhlil edəndə belə bir təsəvvür yaranır ki, sanki bu qaydalar yalnız daşınmaz əmlak və dövriyyəsi statik olan əşyalara yönəlik hazırlanmışdır. Halbuki sahibkarlıq münasibətlərinin bazar iqtisadiyyatı çərçivəsində tənzimləndiyi bir cəmiyyətdə əsas vəzifələrindən biri də mülki dövriyyəni düzgün təmin etmək və sərbəst bazar iqtisadiyyatına şərait yaratmaq olan Mülki Məcəllədə bu qüsurlu sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləmir, hətta suni maneələr yaratmaqdadır. Özü-özlüyündə canlılıq səciyyəli və bir anlıq zaman diliminin belə dəyərli olduğu bir sferada operativliyi təmin edəcək tənzimləmələr zərurət dərəcəsində lazımdır. Mülki Məcəllənin qəbul olunduğu ilk dövrlərdə təsərrüfat cəmiyyətləri və onların fəaliyyətinə dair qanunvericilik normaları yeni yeni formalaşdığından qeyd olunan məsələ aktual olmasa da, hazırda böyük maliyyə dövriyyəli şirkətlərin və hol dinqlərin fəaliyyətinin olduğu, habelə xarici şirkətlərlə yerli və xarici bazarda rəqabət aparıldığı bir zamanda bu kimi çətinliklərin yaranması orta və uzun vədədə Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirsiz keçməyəcəyi şübhəsizdir.

4. Həll imkanları üzrə təkliflər.

Qeyd olunan problemlərdən çıxış yolu kimi, bir neçə qanunvericilik normasında müəyyən dəyişiklik/əlavələr aparılmaqla müəyyən həll imkanlarını təklif etmək olar. Mülki Məcəllənin ümumi prinsip və məqsədlərinə xələl gətirmədən spesifik tənzimləmə aparıla biləcəyi kimi, daha ümumi xarakterli tənzimləmə də mümkün həll variantları arasındadır.

Spesifik tənzimləmə üzrə ilkin belə təklif etmək olar ki, təsərrüfat cəmiyyətlərində iştirakçı payına/səhmlərə münasibətdə mirasın qəbulu və ya imtinası daha tez müddətə müəyyən edilsin. Həmin müddətdə miras aktivinin bu elementi üzrə qəbul iradəsi göstərməyən və ya digər vərəsələrin xeyrinə imtina etmiş şəxsin payı miras aktivinin digər hissələri ilə tamamlana bilər və ya müvafiq həcmdə kompensasiya edilə bilər. Bununla da, miras aktivinin bu hissəsinə “maraq” göstərən vərəsənin hüquqları tez bir zamanda dövlət qeydiyyatına alınmaqla hüquqi şəxsin cari fəaliyyətində iştirakçının/səhmdarın vəfatı ilə yaranan ləngidici proses tez bir zamanda həll olunmuş olar.

Ümumi xarakterli tənzimləmə üzrə belə təklif etmək olar ki, Mülki Məcəllənin 1317-1320 maddələri yeni redaksiyada verilməklə bu məsələ həmin fəslin normaları çərçivəsində həll edilsin. Belə ki, 1317-ci maddədə “mirasın qorunması” anlayışı bu şəkildə tənzimlənmişdir: “1317.1. Mirasın qəbul edilməsinə qədər mirasın açıldığı yerdəki notariat orqanı, zərurət olarsa, mirasın qorunması üçün tədbirlər görür. Həmin qayda vərəsənin məlum olmadığı və ya onun mirası qəbul edib-etməməsinin bilinmədiyi hala da şamil edilir.” Burada “mirasın qəbul edilməsinə” ifadəsindən sonra “və təsərrüfat cəmiyyətlərində iştirakçı payına(səhmlərə) münasibətdə miras bölüşdürülənə” ifadəsi, habelə 1319-cu maddəyə də “Təsərrüfat cəmiyyətinin iştirakçı payına(səhmlərə) münasibətdə miras bölüşdürülənə qədər təsərrüfat cəmiyyətinin fəaliyyətinin onun nizamnaməsinə uyğun təşkili və miras şəriklərinin ümumi mənafeyi üçün zəruri addımların atılmasının təmini məqsədilə notariat orqanı qeydə alınmış vərəsələr və ya üçüncü şəxslər arasından müvəqqəti pay/səhm idarəçisi təyin edir. Müvəqqəti pay/səhm idarəçisi notariat orqanı və vərəsələr qarşısında cavabdeh şəxs olmaqla vərəsələrə və ya təsərrüfat cəmiyyətinə dəyən ziyanı görə qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyır.” məzmununda bənd əlavə edilməlidir. Bu halda, Müvəqqəti pay/səhm idarəçisi təsərrüfat cəmiyyətinin idarə olunması üzrə qanunda nəzərdə tutulmuş zəruri hərəkətləri icra etməklə qeyd olunan çətinliklərin aradan qaldırılmasına töhfə verə bilər.

Bu tənzimləmələrlə ilə qeyd olunan məsələ üzrə hazırkı məqalə ilə qaldırılan problemlər aradan qaldırıla və Konstitusiyamızda “Dövlətin əsasları” başlığı altındakı 15.2-ci maddədə nəzərdə tutulan “Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhi sarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.” vəzifəsinin icrası üzrə daha bir addım atıla bilər.